

в образовании общеязыковых новых слов и авторских новых словообразований (оказионализмов), определена специфика их функционирования в современном украинском языке; охарактеризованы средства образования новых лексем современного украинского языка и их влияние на морфонологические позиции в этих словах; выделены характерные морфонологические позиции в новых словах в соответствии с их принадлежностью к определенной части речи.

Ключевые слова: морфонологические закономерности, морфонологическая позиция, консонантные альтернации, позиция палатализации/депалатализации, изменение фонем, понятие субморфа.

Volianska Ievgeniia. Morphological positions in new words in modern ukrainian language. The article outlines different linguists' views on approaches regarding modifications phonemic structure of morphemes, the patterns morphonological alternations of the new words in Ukrainian language are singled out, the morphonological positions in the new words are analyzed, regular and irregular morphonological positions in the new words in accordance with the norms in modern Ukrainian language are found, the features of word-building of common new words and the authors' new words (occasionalisms) are found, the specific features of their functioning in the modern Ukrainian language is established. The means of creating new words in modern Ukrainian language and their impact on morphonological positions in these words are characterized, the typical morphonological positions in new words according to their parts of speech are distinguished.

Key words: morphonological patterns, morphonological position, consonantal alternations, palatalization/depalatalizatsiyi position, phonemes changing, submorph concept.

УДК 811.161.2'221:821.161.2-31.09

Олександра Гандзюк

НЕВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ СПІЛКУВАННЯ В РОМАНІ ІРИНИ ВІЛЬДЕ «СЕСТРИ РІЧИНСЬКІ»

Стаття присвячена аналізу невербальних засобів спілкування. Показана специфіка невербальної комунікації в романі І. Вільде «Сестри Річинські». Доведено, що в процесі спілкування людина користується не тільки вербальними засобами, а й використовує також багато невербальних засобів. Названі прізвиська дослідників цієї проблеми. Показані способи вираження невербального спілкування. У висновках наголошено на тому, що в досліджуваному романі багато прикладів презентації такого невербального засобу спілкування, як жести. Їхнє використання дає змогу авторові показати широку гаму почуттів

людини. Крім того, зацентровано на широкому представленні значення погляду. Він дає змогу передати значний діапазон емоцій головних і другорядних героїв роману. Репрезентовано невербальні знаки для показу виразу обличчя.

Ключові слова: мова, комунікація, мовні засоби спілкування, невербальне спілкування, невербальні засоби спілкування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Мовлення – не єдиний спосіб спілкування. Люди обмінюються інформацією й за допомогою інших засобів – жестів, міміки, погляду, пози, рухів тіла, які часто поєднуються в різних комбінаціях. Усе це невербальні (несловесні) засоби.

Невербальні засоби спілкування – це система немовних знаків, що слугують засобами зв'язку для обміну інформацією між людьми.

Доведено, що за допомогою слів передається всього 7% інформації, тоді як звуковими засобами – 38%, а за допомогою міміки, жестів і поз – 55%. Без сумніву, вербальні і невербальні засоби спілкування потрібно інтерпретувати не ізольовано, а в єдності, оскільки вони підсилюють взаємодію між співрозмовниками. Між вербальними і невербальними засобами спілкування наявний своєрідний розподіл функцій: словесними передається суто інформація, а невербальними – ставлення до партнера [6, с.157].

З метою соціальної взаємодії людина мусить вдаватися до обміну інформацією. Такий цілеспрямований процес носить назву комунікації. Для її реалізації використовують систему семіотики [4, с. 552]. Під час перебігу комунікативного акту послуговуються як вербальними, так і невербальними засобами комунікації [3, с.63]. Невербальні засоби комунікації мають специфічний характер. Під час їхньої реалізації вони часто стають зрозумілими іншим учасникам комунікативного процесу. І це відбувається зазвичай незалежно від волі учасника комунікативного акту [5, с.104].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в науковій літературі серед праць, у яких відбито дослідження цього феномена, перше місце посідають студії Ф. С. Бацевича «Основи комунікативної лінгвістики» [1] і «Вступ до лінгвістичної прагматики» [2]. Проблема дослідження невербальних засобів спілкування залишається актуальною, невербальні знаки мають різну реалізацію у тканині художнього твору. Останнє стосується і мови роману Ірини Вільде «Сестри Річинські» [7].

Мета і завдання статті. Мета статті – дослідити невербальні засоби спілкування в романі Ірини Вільде «Сестри Річинські». Завдання роботи: виявити засоби, які несуть невербальну інформацію, дослідити їхнє мовне поширення у творі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В аналізованому романі багатьма значеннями наділена мова жестів героїв цього твору. Жестами називають виражальні рухи рук, які передають внутрішній стан людини. За функційним призначенням і природою прийнято виділяти такі їхні види:

1. Ритмічні жести, що дублюють інтонацію, виокремлюють певні частини висловлення, підкреслюють логічний наголос, сповільнення чи прискорення темпу мовлення.

2. Емоційні жести, які передають найрізноманітніші відтінки почуттів: подив, радість, захоплення, ненависть, роздратування, розчарування.

3. Вказівні жести, що виконують функцію виділення якогось предмета серед однорідних. Із цією метою послуговуються рухами пальців кисті, цілої руки.

4. Зображувальні жести, які відтворюють предмети, тварин, інших людей (їхню форму, рухи, розміри). Ними користуються в тих випадках, коли не вистачає слів чи необхідно підсилити враження й вплинути на слухача наочно.

5. Жести-символи, що інформують про певні дії, властивості, наміри тощо. Такі жести не мають нічого спільного з діями, про які вони сигналізують. Наприклад, піднесена рука з випрямленими пальцями – «прошу слова». До жестів-символів належать умовні жести вітання, прощання, заклик до мовлення, передчуття приємного [6, с.160].

Значення жестів у романі мають такі декодування:

1. Знак прощання з певною особою, який належить до традиційних у багатьох народів: *Коло хвіртки Орест подав Олені руку, але не квапився випустити її долоню з своєї. – Шевченкового «Кобзаря» ви таки прочитаєте, добре? (7, I, с. 31); Нарешті, промовив просто і простягнув їй обидві руки (7, I, с. 33);* те саме значення в цього жесту: *Сів у машину на заднє сидіння, потис їй руку (обурило Риту, що Юзя, пораючись біля пораненого, не обмила йому рук від крові) і зник у світляному хаосі великомиської ночі (7, II, с. 107).*

2. Жест для вияву почуття ніжності: *Вона посміхнулася до комахки, а Орест Білінський, подумавши, що то до нього, поклав свою руку їй на коси, і Олена піддалася цим пестошам* (7, I, с. 33).

3. Рух руки, який використано з метою заспокоїти співрозмовника: *– Нічого, нічого, – торкнувся Аркадій рукава його кітеля, – на вашому місці я, либонь, поступив би так само* (7, I, с. 38).

4. Традиційний жест, що виражає задоволення і показує передчуття ще більшої втіхи: *– А хто ж він такий? – потер долоні пруссак* (7, I, с. 41).

5. Рух рукою, який означає, що особа не бажає турбувати свого співрозмовника: *– Нічого, нічого, – відмахнувся він від допомоги. – Зі мною таке часто трапляється* (7, I, с. 54).

6. Жест, який означає, що людина думає, чи варто ділитися певною інформацією зі своїм співрозмовником: *Тоді Василь Загайчик (Мартинчук знав, кого собі в куми дібрати!) відкашлявся, махнув великим пальцем сюди-туди по молодім чорнім вусі й сказав, ніби з написаного відчитав: – За труд ми вам заплатили, а кури й калачі вже як-небудь самі з'їмо* (7, I, с. 57).

7. Жест, який виражає скупу чоловічу ласку: *– От і правильно, задоволено поплескав її по щоці Аркадій. – Віддамо Катрусю заміж за доктора...* (7, I, с. 72).

8. Жест, що символізує почуття довіри до співрозмовника: *Тоді Безбородько поклав йому [Сулейманові. – О. Г.] руку на плече і сказав з щирістю, яку за хвилину не міг простити собі:*

– Я, напевно, оженюся в отця Річинського, пане Суліман (7, I, с. 79).

9. Рух, яким виявляють зверхність: *– Хто? Ти наївний, мій мужу, – вона зневажливо гладить його по голові. – Як мені не знати було про твої борги, коли я сама приклала до того, щоб вони множились...* (7, II, с. 12).

10. Жест для виразу відрази: *Аркадій гнівно смикнув руку* (I, с. 84); *– У доброго господаря, по собі знаєш, – поплескав його Аркадій по плечу, – можна багато дечого навчитися* (7, I, с. 86).

11. Рух, що символізує невпевненість і бажання подумати: *– Як Польща виграє, – почухався за вухом, – то мені здається, що вона насамперед перестане панькатися з вами* (7, I, с. 86).

12. Жест, мета якого полягає в згуртуванні учасників комунікативного акту: *– Я хотів би, мої дорогі, – Аркадій зробив жест рукою, який мав означати, щоб народ тісніше згуртувався біля нього, наче б*

те, що він хотів сказати, мало бути секретом, – щоб ви що інше взяли під увагу (7, I, с. 66).

13. Рух, який відтворює емоції людини: – *А я вам кажу, – запалюється Филимон, плює в долоні, розтирає і знову плює, – що Курочка такий чоловік, що, дайми-на-то, як щось ускочить в нього, то може наробити трактament і найтяжчому своєму ворогові! (7, I, с. 96).*

14. Вказівний жест, поєднаний із вираженням почуття ненависті: – *А тебе, – шпигає Курочка великим пальцем Мартинчука під ребро, – почастую ще колись окремо (7, I, с. 97).*

15. Жест-символ, який означає відмову людини продовжувати повідомлення на певну тему: *Курочка лупнув оком, ляснув язиком ніби хотів щось сказати, а в кінці махнув рукою, дурнувато засміявшись... (7, I, с. 104).*

16. Емоційний жест, що показує задоволення: – *Гм, це тобі чистісінько, як у тій казці про пастуха, що став царевичем, – самовдоволено поплескав себе по волохатих грудях (7, II, с. 8).*

17. Емоційний жест для показу внутрішнього стану особи: *З нервовим поспіхом [Катерина. – О. Г.] починає прибирати на столі, немов хотіла покласти кінець розмові на цю тему (7, II, с. 9).*

Різні значення «розшифровує» посмішка персонажів твору. Вона передає цілу гаму їхніх почуттів: 1) невизначеність: – *До тебе, Олено, прийдуть гості. Приберися ладно! – сказала одного вечора вуйна і посміхнулася так, що Олені стало соромно за вуйнине сиве волосся (7, I, с. 26); 2) приємність: – О, – мило посміхнувся Григорій Васильович, – з такими проявами, як виступ проти субординації ми розправляємося більш радикально (7, I, с. 38); 3) комбінування таких різних почуттів, як презирливість та іронічність: – *І що він таке зробив? – Рідке з презирливо-іронічною посмішкою розглядав свої нігті (7, I, с. 43); 4) фальшивий вияв почуттів: Суліман посміхнувся з фальшивою покурою... (7, I, с. 79); 5) зніяковіття: Пшеничний, зніяковіло посміхаючись, підняв на мотузці пляшку (7, I, с. 97).**

Значно менше значення закладено у такому невербальному засобі, як сміх: 1) щирість: *Сміявся довго і щиро, аж раптом увірвав сміх (7, I, с. 34); 2) вимушеність: – Хліба-солі не цураюся, – сміється Ільчиха вимушено, – але не знаю, за кого ви гадаєте мене сватати? (7, I, с. 108); 3) погорда: *Погірдлива усмішка Катерини не проминула уваги Теофіла (7, II, с. 11); 4) поштивість: *Газди поштиво посміхнулись (7, I, с. 58); 5) зловтіха: – Ага, – шкірить суддя свої білі зуби, від яких відго-***

нить м'ятними цукерками, – а якби мала дитину, то задушила б? (7, II, с. 76).

Вираз обличчя має багато різних значень, зокрема: 1) радість: *Зраділа, аж рум'янцем спалахнула* (7, I, с. 34); 2) переляк: – *Чого це ви так зблідли, герцфарер? – мабуть, від незвички? Ха-ха-ха...* (7, I, с. 54); 3) критичне ставлення: *Критична гримаса оживляє пом'яте, з підпухлими очима, обличчя Катерини* (7, II, с. 3); 3) невдоволення: *Так, вона могла обурюватись через його неінтелігентні вислови, через зухвальство, з яким він, наприклад, брався критикувати діяльність священників, могла скривитися від його простацьких манер, сповнюючись при цьому приємним почуттям своєї інтелектуальної вищості, а проте ні з ким їй не було так гостро цікаво вести розмову, як з ним!* (7, II, с.38); 4) упертість, недоброзичливість: – *Я маю з себе дурня вдавати? – хмурить брови Йосафата Мартинчук, і її миле лице перед тим набирає попередньо впертого, недоброго виразу* (7, II, с. 179).

Небагато значень закладено в рухах головою: рух, який характеризує представника певної професії: – *Так, – Аркадій по-церковному схилив голову, – мені це вдалося, героберст* (7, I, с. 41); напруження: *Вона готова слухати його вухами, очима, кожним нервом стягнутого від напруження обличчя* (7, II, с. 11).

Оскільки спілкування завжди локалізується в просторі, у творі наявні кілька прикладів показу дистанції між учасниками акту комунікації: *Орест Білинський, ніжно посміхнувшись до неї, розгубленої, міцно пригорнув її до себе* (7, I, с. 33); – *Хто забав? як «забрали?» – випитував, обіймаючи її та пригортаючи до себе (рух цей знову збудив у ньому гостре відчуття свідомості життя)* (7, I, с.45); – *Рафаїл... – обійняв його Річинський і повернув обличчям до себе* (7, I, с. 90).

Погляд у структурі роману займає важливе місце у спілкуванні й передає такі почуття: 1) розлютованість: – *Гезіндель, герцфарер, може бути тільки додатком до чиєїсь солідної голови. – Він подивився на Аркадія так, що той відчув біль під черепом* (7, I, с.42); 2) лукавство: – *Панові доктору потрібні не тільки долари, але й пані, ну... – лукаво повів очима маклер, – такої пані, щоб уміла панею бути* (7, I, с. 79); 3) улесливість: – *Свате Штефанику, – белькоче, заглядаючи дуці у вічі, – якщо вам не сказали, як треба, то будьте вибачні до темної баби* (7, I, с. 109); 4) пильність: – *Слухаю, – Катерина вмощується на табуретці так, щоб держати Безбородька поглядом, ніби на прив'язі* (7, II, с. 11); 5) уважність: *Катерина сказала і вчепилася очима*

в Безбородька: чи розуміє, що відкрила перед ним останню хвірточку, через яку може без шкоди пронести власну гідність? (7, II, с.12); б) здивування: Олена здивованими, зляканими очима водить від обличчя до обличчя, намагаючись збагнути: що це таке, навіщо ці подвійні тарілки, для кого ці подвійні чарки, яке призначення склянок перед кожним прибором? (7, II, с. 27); 7) обурення: Вона мов наяву бачила його ходу, рух голови, з яким він нахилився до неї, коли образив необачно, його лукаву посмішку, з якою прислухався до її заперечень з її боку в їхній дискусії, його губи, які безмовно розкривались у великому обуренні, погляд його очей, коли він без слів милувався нею (7, II, с. 39); 8) тріумф: Окрилена свідомістю свого безумного впливу на мужчину, Ольга тріумфуючим поглядом поводить по всіх присутніх: ніхто, ніхто не здогадується, що це її справа, чому та пара розійшлася (7, II, с.155); 9) зацікавлення: Зиркнув на неї з цікавістю вільним, не забинтованим оком (7, II, с. 107); 10) зверхність, негативні емоції: Подивилася на нього дурним поглядом: – Чому ви гадаєте, що я можу принизити себе до того, щоб говорити неправду? (7, II, с.108).

Зміна положення тіла в просторі не знайшла значного значеннєвого вияву у тканині роману: – Дай вам Боже, панночку, аби-сьте здорові та цілі, – вона падає йому до ніг, але він не хоче подяки від неї і наказує вартовому підвести її, – здорові та цілі повернулися до своїх дітей і жінки... (7, I, с. 50); Поза її спиною чоловіки розказували анекдоти з приводу її прищуватого обличчя, але перед нею самою знімали капелюхи з шанобливим уклоном (7, II, с. 22).

Постава героя не наділена у творі широким значеннєвим діапазоном: Сновигає поміж зворохобленими гостями без прирошуючого слова, без заохотливої усмішки, а вся її постань виражає тільки одну мольбу, аби гості не барилися з церемоністю прощання та чим хутчіш звільнили її хату (7, II, с. 15); Зоня, прибравши позу церемонімейстера, урочисто впускає заспаного, з одним пролежаним боком лиця, але вже причесаного і відсвіженого одеколоном стрийка Нестора (7, II, с. 18).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Невербальні засоби спілкування займають значне місце у структурі роману Ірині Вільде «Сестри Річинські». Найширший значеннєвий потенціал в аналізованому творі належить декодуванню жестів і поглядів персонажів твору. Роботу щодо виявлення значеннєвого діапазону того чи того невербального мовного засобу варто продовжувати на матеріалі

інших творів письменниці для ґрунтовного дослідження цього феномену у всій її творчій спадщині.

Джерела та література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2004. – 344 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики : [підручник] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 304 с. – (Серія «Альма-матер»).
3. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [монография] / Н. А. Красавский. – М. : Гнозис, 2008. – 374 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2008. – 712 с.
5. Социальная психология : [учебн. пособие] / отв. ред. А. Л. Журавлев. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 351 с.
6. Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : [підручник]. – [3-те вид., виправ. і доповнен.] / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.
7. Вільде Ірина. Сестри Ричинські : [роман] / Ірина Вільде. – К. : Дніпро. – Т. I. – 1986. – 640 с.; Т. II. – 1987. – 424 с.

Гандзюк Александра. Невербальные средства общения в романе Ирины Вильде «Сестры Ричинские». Стаття посвящена аналізу невербальних средств общения. Показана специфика отображения невербального общения в романе Ирины Вильде «Сестры Ричинские». Доказано, что в процессе общения человек пользуется не только вербальными средствами. Названы фамилии ученых, изучающих этот феномен. Показаны способы выражения невербального общения. Проанализированы наиболее типичные выражения невербального общения. В выводах делается акцент на том, что в этом романе много примеров такого невербального средства общения, как жесты. Их использование позволяет автору показать многообразие чувств человека. В исследуемом романе также широко использовано значение взгляда. Он разрешает передать широкий диапазон эмоций главных и второстепенных героев романа. В произведении есть невербальные знаки для характеристики выражения лица.

Ключевые слова: язык, коммуникация, языковые средства общения, невербальное общение, виды невербальных средств общения.

Handziuk Oleksandra. Non-verbal means of the communication in the novel by Iryna Vilde «Sisters Richinski». This article deals with the analysis of non-verbal communication. Specificity of the non-verbal communication in the novel by Irene Wilde «Richynski Sisters» are shown. The names of scientists involved in this problem are given in the article. Types of the non-verbal expression are underlined. The spread in the languages of this novel different groups which demonstrate non-verbal phenomenon are proved. The most typical means of non-verbal communication are given. In the conclusions are underlined that there are many examples such non-verbal signs like gestures. The author uses it and shows a lot of human emotions.

Moves of the eyes too are shown. It can convey a wide range of emotion major and minor characters of the novel. There are also non-verbal signs with the meaning of the moving of the face.

Key words: language, communication, non-verbal means of communication, non-verbal communication, non-verbal communication types.

УДК 811.161.2'367:821.161.2 – 3''20''

Лариса Голоюх

СИНТАКСИЧНІ ФОРМИ АВТОРСЬКОЇ МОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ПРОЗОВИХ ТЕКСТАХ ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті висвітлено поняття про авторську модальність як категорію лінгвостилістики та лінгвістики тексту. Розкрито синтаксичні механізми формування авторської модальності в роздумах прозових текстів початку ХХІ ст. Показано, що модальний компонент синтаксису виступає експлікатором естетичних, психологічних та філософських інтенцій письменника. З'ясовано взаємозв'язок авторської модальності з предметним та емоційно-оцінним змістом фрагментів тексту. Втілення в тексті авторської модальності тісно пов'язане з особливістю синтаксичної форми висловлення. Значну роль у формуванні авторської модальності відіграють питальні речення, зокрема питання-зачини міні-текстів, змістове наповнення яких становлять тематично-асоціативні поля *людина, життя, час* та ін. Поширеним синтаксичним засобом творення авторської модальності є безсполучникова форма нанизування простих речень і повторюваного вставного слова, повтори, повтори з формальним розвитком, ампліфіковані однорідні члени тощо. Структура роздуму фіксує міні-тексти, що становлять складне речення з різними видами зв'язку, які завершуються питальними реченнями з однаковими початковими частинами. Авторську модальність актуалізує взаємодія синтаксичної форми висловлення та його лексичне наповнення.

Ключові слова: авторська модальність, суб'єктивно-оцінна модальність, синтаксична форма, прозовий текст, роздум.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному мовознавстві триває дослідження різних рівнів художнього тексту як форми реалізації знаків мови в індивідуально-авторській інтерпретації. Серед актуальних ланок вивчення художньої мови слід виділити авторську модальність – текстову категорію, що фокусує «суб'єктивне авторське бачення і психологічне саморозкриття автора, якому,